

МІЖНАРОДНЕ, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.53

Т.С. Подорожна

ОСОБЛИВОСТІ ДЕФІНІЦІЙ В КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРАВІ

Присвячено розгляду питань, пов'язаних з методологією конституційного права, а саме зі способами застосування порівняльного методу в дослідженні явищ конституційно-правової дійсності.

Ключові слова: конституція, методологія, порівняльне правознавство, конституційний процес.

Постановка проблеми. Наявність конституції – обов'язкова ознака сучасної держави. Значення основного закону для благополучного функціонування сучасної цивілізації настільки велике, що вже сам факт його прийняття (безвідносно до змісту) може бути оцінений як крок до демократичної організації суспільства, оскільки будь-яка конституція передбачає обмеження (самообмеження) державної влади, створення можливостей саморегуляції суспільних інститутів та закладів [1, с. 24].

Виклад основних положень. Вимога всезагальності пізнання конституції викликає потребу розкриття її особливостей. Загалом її слід охарактеризувати як продукт історії; як результат політичної боротьби, що відображає співвідношення політичних сил у суспільстві; як найважливіший загальносоціальний регулятор суспільних відносин, правовий обмежувач державної влади на користь свободи людини, правовий документ, що має найвищу юридичну силу; як основний закон, що закріплює положення й організацію державної влади та її взаємовідносини з людиною. Перелік подібних характеристик можна продовжити. Всі вони становлять зміст категорії конституційного права «конституція» і відображаються в різних визначеннях цього феномена. Хоча для конституційної галузі юридичної науки найвагомішими є втілені у визначеннях правові аспекти змісту цієї категорії, які і становлять квінтесенцію теорії конституції [2, с. 11].

Усі конституційно-правові явища, процеси, що пізнаються, неодмінно відображаються єдиними поняттями, що не виключає

вживання різних термінів для їх найменування, наприклад, «державний устрій», «національно-державний устрій», «територіальна організація державної влади» або «громадянство», «підданство». Це впливає з вимоги об'єктивності, яка висувається до понять та категорій. Разом з тим поняття і категорії конституційного права об'єктивуються у визначеннях, які коротко чи розгорнуто характеризують будь-яку зі сторін явища, що відображається в понятті, або розкривають всі його сторони. Тут використовується логічний прийом, що дає змогу сформулювати критерії відмінності дефінованого об'єкта вивчення, відображеного в понятті, розв'язати питання про «специфікацію» такого об'єкта [3, с. 11].

Хоча питання про поняття, зміст конституції та її ознаки досліджуються вже упродовж трьох століть з часів появи перших конституцій, проте вони, безумовно, щодо актуальності належать до далеко не вичерпаних і найбільш складних у теорії держави і права. Нині чи не одне із найактуальніших питань у правовому просторі – це тлумачення Конституції України, на що правознавці звертають особливу увагу. Зокрема, В. Копейчиков вважає, що правильне тлумачення норм та принципів Конституції України є одним із головних завдань правової науки і практики [4, с. 61–68]. Ю. Тодика акцентує увагу на тому, що перед науковцями постає завдання допомагати реформуванню всього конституційного законодавства з урахуванням норм нової Конституції України і нових політико-правових реалій, аналізуючи ефективність дії конституційних приписів у різних сферах соціальної практики; чимало статей Основного Закону потребує тлумачення на науковому ґрунті [5, с. 164].

Конституційне право, «основне» за своєю природою, закладає понятійний фундамент усіх інших галузей права. Всі терміни, що використовуються в конституційному законодавстві, можуть і повинні сприйматися цивільним, сімейним, житловим, фінансовим, адміністративним, кримінальним, процесуальним та іншими галузями. Враховуючи, що Конституція та конституційні закони мають найвищу юридичну силу, їхні дефініції при тлумаченні можуть розповсюджувати свою дію на відповідні терміни нижчестоячих правових актів. Проте, як зазначає В. Крусс, «конституційний текст незалежно від його національних модифікацій не може бути до такої міри розгорнутим (широким): у нього особливе, основоположне значення» [6, с. 201]. Незважаючи на його «величність», він не позбавлений невинного дублювання правових норм. Повторення правових приписів має місце не тільки на

локальному рівні, а й, як це не прикро, на конституційному. Як зазначає з цього приводу Б. Ебзеев, «незважаючи на широту нормативного змісту, Конституція не представляє собою всеохоплюючого акта, який відрізнявся б завершеністю або системною закінченістю, бо регулює, причому нерідко в достатньо загальних рисах, лише найважливіші сфери суспільних відносин. У ній можливі явні і скриті пробіли, в принципі неминучі в будь-якій Конституції, а також дійсні або вдавані протиріччя» [7, с. 5–6]. А ці протиріччя, власне, позначаються на усіх нормативно-правових актах, що мають меншу юридичну силу.

Отже, можна стверджувати, що правові норми, як правило, «мігрують» за низхідною, тобто з акта вищої юридичної сили до акта нижчої юридичної обов'язковості. Дублювання як антиномія створює безліч правил з одного питання. Разом з тим воно має і певні особливості. При дублюванні в одних випадках текст і смисл норми збігаються, в інших – буквального текстуального викладення немає – збігаються лише формули норм.

Перший різновид дублювання можна назвати простим, другий – смисловим дублюванням, бо логічне правило відносної тотожності твердить: «Думки, що мають один і той же зміст, повинні вважатися тотожними» [8, с. 148]. Проілюструємо зазначене вище. Простим повторенням буде буквальне викладення статті 21 (сторони і зміст трудового договору) Кодексу законів про працю України з аналогічною нормою статті 43 Конституції України.

У цьому аспекті слід нагадати, що відповідно до частини 1 статті 8 Конституції України, закони та інші нормативно-правові акти повинні відповідати Конституції України. Чи означає це заборону на різне визначення понять?

Системне тлумачення Конституції дає змогу зробити висновок про те, що вказана вимога відповідності законів поширюється тільки на їхній зміст (але не обов'язково на форму). Зазначене стосується всіх включених у закон приписів, зокрема, законодавчих дефініцій. Тому при розміщенні їх у тексті нормативно-правового акта допускається конкретизація і словесна зміна формулювання при збереженні змісту та обсягу поняття, що визначається.

Нормативно-правові акти, що приймаються на основі Конституції, на нашу думку, не повинні суперечити їй не тільки будучи викладеними на папері, а й у дійсності, тобто передбачається однакова реалізація закономірностей, що виражають одну і ту ж норму права. Однозначність у реалізації можлива лише за умови однозначного

розуміння і тлумачення, що досягається шляхом використання в усій системі законодавства єдиної термінології і однозначності визначення одного і того ж терміна. Тому на противагу Л. Воеводіну можна стверджувати, що конституційна вимога відповідності законів Конституції України є більш широкою, і її слід вважати виконаною, якщо вживані у цих законах терміни виражають одне і те ж та визначаються однозначно.

Так, відповідно до Конституції України, «кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань» (частина 5 статті 55), «ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення» (частина 2 статті 58), «ніхто не може бути вдвічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те ж саме правопорушення» (частина 1 статті 61), виключно законами визначаються «засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них» (пункт 22 частини 1 статті 92), «Президент України може бути усунений з поста ... у разі вчинення ним державної зради або іншого злочину» (частина 1 статті 111).

Зрозуміло, що без чіткого та однозначного визначення понять «протиправне посягання», «правопорушення», «злочин», «адміністративне правопорушення», «дисциплінарне правопорушення» тощо, ці конституційні норми мало чого варті.

Звідси випливає, що визначаючи в нормативно-правовому акті будь-яке поняття, яке міститься в конституції, можна лише частково змінити формулювання, обов'язково зберігаючи зміст поняття.

Розглядаючи питання про відповідність законів конституції, слід керуватися рішеннями Конституційного Суду України як єдиного органу, що має право тлумачити норми Конституції України (пункт 4 статті 13 Закону України «Про Конституційний Суд України») та відповідність їй усіх інших законів держави. Зокрема, на думку В. Скоморохи, – як «наукового центру конституційно-правової думки» [9, с. 9]. Остання характеристика, що має місце в юридичних джерелах, спирається на важливість досліджень науковців для практики тлумачення, оскільки деякі юридичні терміни, які не мають нормативного визначення (наприклад, законодавство, закон, правовий акт), піддаються аналізу із залученням наукових досліджень теоретиків права (так звані доктринальні дефініції).

Оскільки тлумачення Конституції України є офіційним і обов'язковим для всіх представницьких, виконавчих і судових органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, посадових осіб, громадян, а також їхніх об'єднань, а рішення про відповідність або невідповідність нормативно-правового акта Конституції України діє безпосередньо і не потребує підтвердження іншими органами і посадовими особами, то певною юридичною силою володіють і дефініції, дані Конституційним Судом України як пояснення тих чи інших термінів, на основі яких повністю чи в якійсь частині здійснювалося тлумачення нормативно-правового акта.

Оскільки дефініції, дані Конституційним Судом України, є офіційними і мають таку ж юридичну силу, як і законодавчі, тлумачення положень відповідних нормативно-правових актів повинно здійснюватися з їх обов'язковим використанням і в порядку, передбаченому для законодавчих дефініцій.

До цього ще слід, на нашу думку, додати, що при побудові понятійного апарату в конституційному праві важливе значення має саме перша фраза, перше речення статті. Адже воно задає тему, яка розкривається подальшими компонентами єдності. Наприклад, стаття 61 Конституції України стверджує: «Ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази (частина 1). За віддання і виконання явно злочинного розпорядження чи наказу настає юридична відповідальність (частина 2)». Зрозуміло, що друга частина без першої не буде діяти. Аналогічно побудовані й інші статті (наприклад, статті 55, 62, 65, 67 Конституції України).

Норми Конституції спрямовані на регулювання складних, всеохоплюючих суспільних відносин, а її формат безмежний, тому і норми досить лаконічні, абстрактні та всезагальні. Термінологія конституційного права має доволі жорстку інтерпретаційну прив'язку до дуже абстрактних наукових понять (право, обов'язок, свобода, правова держава, соціальна держава, демократична держава, право на судовий захист тощо).

Ці поняття характеризуються і в науці, і в практиці як дискусійні, тобто такі, що не мають з точки зору формальної логіки жорстко визначеного змісту й обсягу. Їхній зміст тісно прив'язаний до науки та конкретного періоду розвитку держави. Тому, на нашу думку, визначення таких понять є не законодавчими дефініціями, а доктринальними.

Переважна відсутність законодавчих дефініцій в Конституції (Основному законі) України можна пояснити її особливим положенням у системі законодавства.

По-перше, її відрізняє від інших нормативно-правових актів високий за рівнем узагальнення предмет правового регулювання, найвища юридична сила, особливі функції (організаційна, політична, стабілізаційна). Саме тому, що конституція – це високо абстрактний і, як правило, відносно невеликий за обсягом нормативно-правовий акт, визначення (дефініції) в ньому доцільно вводити значно рідше, ніж у кодексах та поточному законодавстві.

По-друге, текстуальне вираження конституційних норм відрізняється певною стислістю. Ще Наполеон писав, що конституція повинна бути короткою і невизначеною. Це пояснюється низкою факторів: детальною розробкою наукою і практикою конституційних понять, історичним досвідом становлення конституційних стандартів, необхідністю без протиріч відображати суспільний устрій. З огляду на це, розвиток смислу конституції і додаткові пояснення не виключаються, а передбачаються вже з моменту її створення. Необхідність додаткового пояснення положень Основного закону запрограмована. Доктринальні норми – це норми загального характеру, які першочергово були сформульовані в теорії конституційного права, оскільки саме вона створює нові концепції. Так, зокрема Т. Шутак, відносить доктринальні норми до розряду дефінітивних, тобто таких, які встановлюють правило поведінки, що не отримало достатньо чіткого виразу. «Доктринальні дефінітивні норми посилюють нормативний характер конституції. Вони мають імперативний характер» [10, с. 1083] – стверджує вчена. Але, на нашу думку, за своїм великим обсягом вони не зможуть бути розміщені в тексті Основного закону, а отже, не будуть володіти усіма ознаками законодавчих дефініцій. Саме тому використання в тексті конституції законодавчих визначень не є доцільним.

По-третє, в тексті Конституції України містяться положення про регулювання окремих конституційно-правових положень конкретними нормативно-правовими актами. Ця обставина знімає необхідність використовувати визначення в тексті конституції, оскільки останні можуть знайти відображення в інших конституційних законах та галузевому законодавстві.

Так, якщо в Конституції України присутня коротка вказівка, що надзвичайний стан може вводитися за наявності обставин і в порядку, встановленому Законом України «Про правовий режим надзвичайного

стану», який складається із 34 статей, що регулюють відповідні суспільні відносини, то одну з них можна присвятити визначенню згаданого поняття (стаття 1 названого закону). Тому немає потреби включати дефініцію надзвичайного стану в Основний закон, оскільки конституція відсилає нас до конкретного закону.

Отже, конституція закріплює і регулює тільки головні, принципові суспільні відносини, що є основою для розвитку інших нормативно-правових актів та галузей права. Вона в концентрованому вигляді виражає не будь-які, а життєві інтереси різних соціально-політичних сил суспільства. З цього випливає, що конституція – такий основний закон, який має особливий об'єкт регулювання. Звідси мінімальність прямих дефініцій, оскільки вони захарашують текст і, як правило, не сумісні зі святковістю, деяким піднесенням стилю конструювання конституційних норм. Можна навести лише поодинокі випадки існування прямих дефініцій у тексті Конституції України. Наприклад, стаття 75: «Єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України». Ця норма закріплює поняття українського парламенту та його основні ознаки. Її існування зумовлюється необхідністю чіткого й однозначного визначення одного з основних понять конституційного права.

Також прикладом може бути стаття 140: «Місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України» (дається визначення територіальної громади).

Проте в юридичних джерелах існують деякі міркування стосовно того, що конституційні дефініції не слід сприймати як дещо особливе в понятійному арсеналі конституційної мови, хоча їм властиве певна функціональна своєрідність. Значення дефініцій не зводиться до розкриття конституційно важливих явищ та феноменів: вони також, хоча б «субсидіарним» чином, беруть участь у правовому впливі і регулюванні, забезпечують досягнення мети законодавчих настанов. З іншого боку, всі інші елементи конституційного тексту і конституційної мови (вони ж – засоби юридичної техніки) також відмічені дефінітивними ознаками та несуть дефінітивний тягар [6, с. 205]. Але тут слід зазначити, що в чистому вигляді законодавчі дефініції не присутні в конституції, на відміну від інших законів. Терміни, що позначають поняття в конституції, як правило, не мають спеціального

характеру, на відміну від того, що спостерігаємо в інших законах, оскільки основний закон звернений до всіх громадян, має загальнокультурний характер, розглядається як особливе досягнення народу, потребує всезагальної поваги. Отже, можна говорити про наявність так званих непрямих дефініцій, замість яких виступає контекст або набір аксіом.

Як формалізовані теоретичні уявлення про конституційно-правові явища і процеси, визначення відповідних понять у конституційному законодавстві статичні. За змістом вони бідніші, ніж самі поняття. Один об'єкт може мати багато визначень, що розкривають різні сторони поняття, але відобразити все багатство змісту останнього, розкрити всі його зв'язки і відношення вони не можуть і тому завжди відносні.

Такою є діалектика співвідношення понять та їхніх визначень [2, с. 11] в конституційному праві.

Проте слід відзначити одну зі специфічних рис понять і категорій конституційного права. Це поєднання в них теоретичної, формально-юридичної і політико-соціальної характеристик суспільних явищ, що віддзеркалюється у їхніх визначеннях. Наприклад, дефініція поняття «вибори» виступає як спосіб формування органів державної влади і місцевого самоврядування, одного з виявів ставлення до народного представництва, форм безпосередньої демократії, засобів реалізації політичних прав громадян та їх гарантій, елементів політичного процесу, форм політичної боротьби тощо.

Кожна зі сторін характеристики цього поняття, відображена у відповідному визначенні, тяжіє до тієї чи іншої теоретичної побудови науки конституційного права – до конституційного статусу органів державної влади, що формуються шляхом виборів, до теорії народного представництва і теорії прямої демократії, до конституційного статусу громадянина, принципів виборності, політичного плюралізму та низки інших [6, с. 11–12].

Висновок. Отже, можна стверджувати, що для конституції у зв'язку з її недостатньою конкретністю та положеннями, які допускають різні інтерпретації, тлумачення має дуже важливе значення, порівняно з іншими актами, які більш деталізовані. Відповідність акта чи його окремого положення Конституції України може бути встановлена лише шляхом аналізу тексту акта (його елементів як засобів юридичної техніки), який перевіряється, і тексту Конституції України при їх зіставленні. І в цьому аспекті велику роль відіграють законодавчі дефіні-

ції понять, що містяться в нормативно-правових актах, на які робиться посилання у Основному законі.

---

1. Овсепян Ж.И. Развитие научных представлений о понятии и сущности конституции / Ж.И. Овсепян // Известия вузов. Правоведение. – 2001. – № 5. – С. 24–36.

2. Богданова Н.А. Понятия науки конституционного права: опыт аналитического и синтетического подходов к построению их системы / Н.А. Богданова // Вестник Московского ун-та. Серия 11. Право. – 1999. – № 5. – С. 3–22.

3. Горский Д.П. Определение. Логико-методические проблемы / Д.П. Горский. – М.: Мысль, 1974. – 311 с.

4. Копейчиков В.В. Теоретичні і практичні питання тлумачення Конституції / В.В. Копейчиков // Вісник Академії правових наук України. – 1996. – № 7. – С. 61–68.

5. Тодика Ю.М. Тлумачення Конституції і законів України: теорія і практика: монографія / Ю.М. Тодика. – Х.: Факт, 2001. – 328 с.

6. Крусс В.И. Конституционная топология и дефинитивная трансгрессия правовых смыслов: теория и практика // Материалы Междунар. «круглого стола» (Черновцы, 21–23 сентября 2006 года) / под ред. проф. В.М. Баранова, проф. П.С. Пацуркивского, Г.О. Матюшкина. – Н. Новгород: Нижегород. исслед. научно-прикладной центр «Юридическая техника», 2007. – С. 199–223.

7. Эбзеев Б.С. Толкование Конституции Конституционным Судом Российской Федерации: теоретические и практические проблемы / Б.С. Эбзеев // Государство и право. – 1998. – № 5. – С. 5–8.

8. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник / Н.И. Кондаков. – М.: Наука, 1976. – 720 с.

9. Скомороха В. Конституційний Суд України: досвід і проблеми / В. Скомороха // Право України. – 1999. – № 1. – С. 8–13.

10. Шутак Т.Г. Система финансово-правовых дефиниций в Конституции Швейцарии / Т.Г. Шутак // Материалы Междунар. «круглого стола» (Черновцы, 21–23 сентября 2006 года) / под ред. проф. В.М. Баранова, проф. П.С. Пацуркивского, Г.О. Матюшкина. – Н. Новгород: Нижегород. исслед. научно-прикладной центр «Юридическая техника», 2007. – С. 1081–1091.

Подорожня Т.С. Особенности дефиниций в конституционном праве.

Посвящена рассмотрению вопросов, связанных с методологией конституционного права, а именно со способами применения сравнительного метода в исследовании явлений конституционно-правовой действительности.

Ключевые слова: конституція, методологія, сравнительное правоведение, конституционный процесс.

Podorozhna T.S. The Peculiarities of Definitions in Constitutional Law.

The article deals with the issues related to the methodology of constitutional law, namely, the methods of application of the comparative method in the study of the phenomena of constitutional and legal validity.

Key words: constitution, methodology, comparative law, constitutional process.

Стаття надійшла 1 жовтня 2012 р.

УДК 341:578.828

М.В. Тарас

РОЛЬ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДЕЙ, ЯКІ ЖИВУТЬ З ВІЛ/СНІДОМ*

Проаналізовано особливості застосування принципів та норм міжнародного права у заходах боротьби з епідемією ВІЛ/СНІДу. Наголошується на тому, що пропаганда та захист прав людини є одним із основних засобів ефективної протидії ВІЛ/СНІДу та необхідності подальшого вдосконалення норм міжнародного права у сфері захисту прав людей, які живуть з ВІЛ/СНІДОМ.

Ключові слова: міжнародне право захисту прав людини, ВІЛ/СНІД, права ЛЖВС.

Постановка проблеми. Проблема міжнародно-правового захисту людей, які живуть з ВІЛ/СНІДОМ (далі – ЛЖВС) залишається актуальною протягом усієї історії боротьби з цією хворобою. Захист прав ЛЖВС має значення не лише для них самих і членів їх сімей, уразли-

---

* До ВІЛ-позитивних та хворих на СНІД осіб найчастіше застосовують термін «люди, які живуть з ВІЛ/СНІДОМ». Часто скорочено його ще позначають «ЛЖВС», «ЛЖС» або «ЛЖВ». Останнім часом також використовують термін «люди, які живуть позитивно». Але оскільки саме термін «люди, які живуть з ВІЛ/СНІДОМ» (з англ. people living with HIV/AIDS) переважно використовується в актах міжнародних організацій та західній правовій доктрині, то вважаємо за доцільне використовувати саме його. Див., наприклад: Декларація про прихильність справі боротьби з ВІЛ/СНІДОМ від 27.06.2001 р., Міжнародні керівні принципи з ВІЛ/СНІДу та прав людини 2002 р. (переглянуті) та ін.